O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O’RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI

“РЎЙХАТГА ОЛИНДИ”

№ ВМ – 343 – 5А340801 – 2.01

“1” ИЮЛЬ 2003 й.

“ТАСДИҚЛАНДИ”
Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус
таълим вазирлиги

“8” ИЮЛЬ 2003 й.

TAShQI IQTISODIY FAOLIYaTNING BOShQARUV HISOBI fanidan DASTUR

Oliy ta’limning 340000 –“Biznes va boshqaruv” ta’lim sohasidagi 5A340904 – “Tashqi iqtisodiy faoliyat hisobi va tahlili” magistratura mutaxassisligi uchun

Tashkent – 2003

Tuzuvchilar: dots. Ochilov. I.K.
dots. Shakarov. Q.A.
Taqrizchilar: dots. Bozorov K.K.
dots. Mamatov Z.T.

"Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobi" fanini magistrantlarga o'qitish respublikamizda buxgalteriya hisobi tizimini xalqaro standartlar asosida tashkil etish uni yuritish zaruriyatidan kelib chiqqan.

Dasturda fanning maqsadi, vazifalari, boshqa fanlar bilan o'zaro aloqasi, Davlat ta'lim standartlariga muvofiq bilim va ko'nikmalar, amaliy va seminar darslari bo'yicha ishlarning minimal miqdori, kompyuter va informatsion texnologiyalarni qo'llash, fan dasturi, amaliy va seminar mashg'ulotlari, kurs ishi mavzularining ro'yxatlari, tavsiya etilayotgan mavzular bo'yicha ko'rgazma-namoyish materiallari, o'quv filmlar va boshqa didaktik materiallar ro'yxati, magistrantning o'zlashtirish reyting asosida baholash mezonlari hamda adabiyotlar ro'yxati o'z ifodasini topgan.

Необходимость обучения магистрантов предмету "Управленческий учет внешней экономический деятельности" заключается в том, что назрела необходимость организации бухгалтерского учета в нашей республике в соответствии с международньм стандартом.

В программе содержится следующие сведения: цель и задача предмета, связь с остальными предметами, знания и навыки, соответствующие Государственному образовательному стандарту, минимальное количество семинаров и практических занятий, применение компьютеров и информационной техники, программа предмета, семинарские занятия, темы курсовых работ и наглядно-показательные материалы по рекомендуемым темам, список учебных фильмов и других дидактических материалов, критерии контроль успеваемости магистрантов по рейтинговой системе и список используемой литературы.

The necessity of students training for "Management accounting" concludes the organization of Accounting in our republic according to the international standards that require conducting this subject.

The program contain the following items:

The purpose and task of a discipline connection with other disciplines, knowledge and skills appropriate to the SSE (Standarts of State Education), minimum number of seminars and practical classes, computers and technological information, program of the subject, seminar lessons, the list of themes of "course works", visual materials on recommended themes, the list of educational films and other materials, students progress control on a rating system and list of the literature for usage.

Dastur Toshkent Moliya instituti Ilmiy Kengashida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan (25 aprel 2003 yil 9-sonli bayonnoma).

Dastur O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi oliy o'quv yurtlariaro ilmiy-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengash majlisida muhokama qilingan hamda nashrga tavsiya etilgan (2003 yil 1 iyul 37-sonli majlis bayoni).

1. SO'Z BOShI

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Kadrlar tayyorlash bo'yicha Milliy dasturni hayotga tadbiq etish ishlari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi, deb hisoblanishi ta'kidlangan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 16 avgust 343-sonli Qaroriga muvofiq Davlat talim standartlari ishlab chiqildi. Mazkur standartlar bo'yicha har bir o'qitiladigan fanlardan namunaviy daeturlar tayyorlash zaruriyati tug'ildi. "Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobi" fani bo'yicha tuzilgan ushbu dastur yuqorida qayd etilgan hujjatlar talablari asosida tuzilgan bo'lib, **5A340901 - «Buxgalteriya hisobi»** va **5A340902- «Audit» mutaxassisligi magistrantlari uchun mo'ljallangan.**

O’quv fanining maqsadi va vazifalari

Iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish, bozor munosabatlarining rivojlanishi sharoyatida malakali buxgalter va auditor mutaxassislarini tayyorlagshga zarurat tug’ildi.

Fanni o’rganishdan maqsad bo’lg’usi mutaxassislardan tadbirkorlik faoliyatida boshqaruv hisobini tashkil qilish, korxonani tezkor boshqarish, ish faoliyati natijalarini baholash va tezkor nazorat qilish, rejalashtirish va korxonaning rivojlantirish yo’nalishlarini belgilab olish bo’yicha nazariy bilim va amaliy tajribani shakllantirishdan iboratdir.

"Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobi" fanini o’qitish jarayonida quyidagi vazifalar bajariladi:

• tashqi faoliyatda boshqaruv hisobi haqida korxonaning foyda olishga, tovar va xizmatlar bozorida o’z maqsadiga erishishga yo’naltirilgan tadbirkorlik faoliyati mexanizmi sifatida bilimlar tizimini egallash;

• boshqaruv hisobi uchun zarur bo’lgan va uni qo’llash talablariga javob beradigan axborot-nazorat tizimini tashkil qilish;

• boshqaruvchi xodimlar (menejer) va sarmoyadorlarga ular talabiga javob beradigan ma’lumotlar tayyorlash, taqdim qilish va h.k.

Fan bo’yicha magistrantlarning bilim, ko’nikma va malakalariga qo’yiladigan talablar

Mazkur mutaxassislik bo’yicha tahsil olayotgan magistrantlarga boshqaruv hisobi fanini chuqur o’rganishi hamda etuk mutaxassis bo’lishi uchun quyidagi talablar qo’yiladi:

• huquqiy davlat, demokratik jamiyat talabalari, ayniqsa, buxgalter, auditor mutaxassisligini egallovchi talabalar huquqshunoslik, davlat va jamiyat kurilishi fanlarini chuqur egallagan bo’lishi;

• bozor iqtisodiyotiga o’tish tamoyillari hamda qonuniyatlarini mukammal o’rganishi;

• mutaxassislik fani bilan bogliq bo’lgan fanlarni chuqur bilishlari;

• fan va texnika yutuqlariga qiziquvchan o’ziga nisbatan talabchan, o’rganayotgan faniga, Vataniga fidoiy bo’lishi kerak.

Fanni o’rgatishda mutaxassislik kafedra o’qituvchilari, magistrantlarda fanga nisbatan qiziqish uyg’otish, har bir magistrantning bilim saviyasi va xarakteriga qarab vazifa berish hamda talab qilish mahoratiga ega bo’lishi kerak.

Ta’lim jarayonini nazariy bilim bilan amaliyot uzviyligini ta’minlaydigan darajada tashkil qilish kerak.

O’quv rejasidagi boshqa fanlar bilan aloqadorligi

"Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobi" fani xo’jalik yurituvchi sub’ektlarning mulkiy va moliyaviy faoliyatini hisobga olishda o’z uslubiyatiga ega bo’lishi bilan birgalikda quyidagi fanlar bilan ham bevosita bog’liqligi tufayli bu fanlar ham magistrantlarga chuqur o’rgatiladi: tashqi iqtisodiy faoliyat va valyuta operatsiyalari hisobi, xalqaro audit tizimi, moliyaviy tahlil-2, amaliy audit, byudjet hisobi va hisoboti, moliyaviy hisob-2, davlat soliqlari va yig’imlari, boshqa tarmoqlarda auditning xususiyatlari, investitsiyalar auditi va uni baholash, moliya matematikasi.

Fanni o’qitishdagi yangi texnologiyalar

Magistrantlarga zamonaviy usulda fanni o’rgatish, ularning mustaqil bilim olishiga sharoit yaratish hamda olgan bilimini mustaqil ravishda baholash uchun quyidagilarni amalga oshirish darkor:

- magistrantlarni oldindan tarqatma materiallar bilan ta’minlash;
- magistrant o’z bilimini o’zi baholashi uchun sharoit yaratib berish;
- magistrantlarning bilimini tayanch iboralari asosida baholashni joriy qilish;
- magistrantlarni kichik guruhlarga bo’lib o’qituvchilar rahbarligida mustaqil bilim olishga o’rgatish;
- magistrantlarga «1S:Buxgalteriya», «Turbo-Buxgalteriya» va boshqa dasturlar bilan ishlash bo’yicha ko’nikmalar hosil qilish;
- iqtidorli magistrantlar bilan qo’shimcha darslarni tashkil qilish va h.k.

Fanni o’qitish semsstrlari va uslubiy ko’rsatmalar

"Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobi" fani o’quv rejasi bo’yicha 4-semestrda o’qitiladi.

"Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobi" fani ma’ruza va amaliy mashg’ulot shaklida auditoriyada o’qitiladi. Nazariy bilimlarini mustahkamlash maqsadida talabalar korxona va xo’jaliklarda amaliyot o’taydilar. Nazariy va amaliy bilimlar darajasi reyting usulida baholanadi.

Reja bo’yicha oldin ma’ruza keyin amaliy mashg’ulotlar o’tkaziladi. O’tilgan mavzular bo’yicha uy vazifalari beriladi va ular reyting yordamida baholanadi. Magistrantlarning olgan bilimlarini aniqlashning og’zaki va yozma usullari ham qo’llaniladi.

Umumiy va o’quv ishlari turlari bo’yicha soatlar hajmi

"Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobi" fanini o’rganish bo’yicha o’quv rejasida jami 108 Shundan: ma’ruzaga - 36, amaliy mashg’ulotga - 36, mustaqil ta’limga - 36 soat ajratilgan.

2. FAN DASTURI
Ma’ruza mashg’ulotlarining namunaviy mavzulari
Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobi fanining predmeti va tadqiqot usullari, vazifalari hamda tamoyillari

Boshqaruv hisobi haqida tushuncha uning mazmuni, ahamiyati va tamoyillari. Ishlab chiqarish hisobi-boshqaruv hisobining asosiy tarkibi ekanligi. Boshqaruv hisobining oldiga qo’yilgan vazifalar. Boshqaruv hisobini tashkil qilish muammolari. Boshqaruv hisobini boshqaruvchilarni iqtisodiy axborotlar bilan ta’minlashdagi roli. Boshqaruv hisobini to’g’ri tashkil qilish, moliyaviy hisobning to’g’ri tashkil qilinishi va yuritilishidagi vazifasi. Boshqaruv hisobining moliyaviy hisobot bilan bog’liqligi. Boshqaruv hisobi ma’lumotlarining joriy va sir saqlanish tartibi. Boshqaruv hisobini tashkil qilishning korxonada buxgalteriya hisobini yuritish siyosatiga to’g’ri kelishi. Boshqaruv hisobi, moliyaviy hisob va soliq bo’yicha hisob-kitoblarda umumiylik va alohidalik.

Xarajatlar va ularning turkumlanishi

Xarajatlar haqida tushuncha. *Ishlab chiqarish va davr xarajatlari. Xarajatlarni turli belgilarga ko'ra turkumlanishi.* Mahsulot (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risidagi Nizomga muvofiq xarajatlarning guruhlanishi. Marjinal daromad haqida tushuncha. "Xarajat-ishlab chiqarish hajmi-foyda" (CVP-analysis) o'zaro bog'liqligi tahlili. Zararsizlik (kritik) nuqtani aniqlash. CVP-tahlilining asosiy muammolari.

Ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxini hisobga olish

Ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish boshqaruv hisobining tarkibiy qismi. Ishlab chiqarish xarajatlari hisobining vazifalari. *Ishlab chiqarish xarajatlarini turkumlarga ajratish.* Ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishda texnologiyani ta'siri. Texnologik jarayonga qarab ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish. Ishlab chiqarish xarajatlarini asosiy, yordamchi ishlab chiqarish bo'yicha, xizmat ko'rsatish, kommunikatsiya xizmati bo'yicha hisobga olishni tashkil qilish. Ishlab chiqarish xarajatlarini xarajat turlari bo'yicha, ishlab chiqariladigan mahsulotlar, bajariladigan xizmatlar bo'yicha, xarajat moddalari va xarajat elementlariga muvofiq tashkil qilish. Xarajatlarni hisobga olishni tayyor mahsulotlar, tugallanmagan ishlab chiqarish bo'yicha tashkil qilish. Xarajatlarni hisobga olishni bo'linmalar bo'yicha tashkil qilish. Ishlab chiqarilgan mahsulotlar bo'yicha tannarxga qo'shiladigan xarajatlarni umumlashtirish, moliyaviy natijalarni shakllantirishni ta'minlash. "Direkt-kost" usulida xarajatlarni hisobga olish tizimi. Mahsulotlar tannarxini kalkulyatsiya qilishning buyurtmali usuli. Mahsulotlar tannarxini kalkulyatsiya qilishning normativ usuli.

Byudjetlashtirish va rejalashtirish

Byudjetlashtirish-boshqarishning asosiy vazifasidir. Joriy va istiqboliy byudjetlashtirishning mazmuni va vazifalari. Korxonaning umumiy byudjetini tayyorlash va tasdiqlash tartibi. Strategik rejalashtirish. *Joriy va moliyaviy byudjetlar.* Bozor iqtisodiyoti sharoitida mahsulotlar hajmini aniqlash muammolari. "Nol" ko'rinishidagi, davriy va o'suvchi byudjetlar.

Xarajatlarni hisobga olipshing normativ usuli ("Standart-kost" tizimi) va chetlanish (og'ishish)lar tahlili

Normativ hisob uning maqsadi, mohiyati va ahamiyati. *O'zbekistonda xarajatlarni hisobga olishning normativ usulini G'arb davlatlardagi "Standart-kost" usuli bilan taqqoslash.* Normativ usulning tamoyillari va ularning turkumlanishi. Umumishlab chiqarish xarajatlaridagi chetlanishlar bo'yicha ikki va uch bosqichdagi tahlil. Buxgalteriya hisobi registrlarida normativ xarajatlarni aks ettirish.

Tashqi iqtisodiy faoliyatniig boshqaruv hisobida tahlil qilish

Boshqaruv hisobida tahlilning maqsadi. Tahlilda qo'llaniladigan ko'rsatkichlar. Umumiy ko'rsatkichlar, foydaning investitsiyalangan aktivlarga nisbati, rentabellik ko'rsatkichlari, brutto foyda, foyda me'yori, bir dona aktsiyaga to'g'ri keladigan foyda, sarmoyadan foydalanish ko'rsatkichlari. Aktivlarning aylanishi, investitsiyalangan kapitalning aylanishi, hissadorlik kapitalining aylanishi. Zahiralarni saqlash davri va aylanishi. Moliyaviy holatni baholovchi ko'rsatkichlar. To'lov qobiliyati. Foizlarni to'lash. Debitorlik qarzlarning qaytishi. Mahsulot ishlab chiqarish natijasida zarar ko'rmaslik darajasini tahlil qilish. Iqtisodiy model, buxgalteriya modeli, matematik model. Zararsizlik chegarasi, tushum, daromad, foyda, ishlab chiqarish grafiklaridan foydalanib zararsizlik grafigini tuzish.

Tashqi iqtisodiy faoliyat ma'lumotlari asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish

Ishlab chiqarish xavfsizligini tahlil qilish. Ma'lumotlardan foydalanish. Bahoga tegishli bo'lgan qarorlar qabul qilish. Qo'shimcha ishlab chiqarilgan mahsulotni sotish mumkin bo'lgan bahosini aniqlash. Mahsulot bahosini pasaytirib ishlab chiqarish hajmini oshirish hisobiga foydani saqlab qolish to'g'risida qaror qabul qilish.

Baholash mezonining tahlili va qarorlar qabul qilish

Korxonalarning baho siyosati, uning maqsadi va vazifalari. Tashqi va ichki omillar. Baholashning bozor usuli. Xizmat ko'rsatish sohalarida baholashning o'ziga xos xususiyati. Transfert baholar. *Transfert baholarning usullari.*

Mahsulot sotish va u bilan bog'liq xarajatlar hisobi

Tayyor mahsulot haqida tushuncha, uni omborga qabul qilish tartibi, baholash va buxgalteriyadagi sintetik hisob.

Mahsulot sotishda marketipg faoliyatining vazifalari va taqdim etadigan ma'lumotlardan boshqaruv hisobida foydalanish. Mahsulotni sotishda baho o'rnatish tartibi. Baholarning turlari: rasmiy, tartibga solinadigan, shartnoma. Mahsulot sotishning analitik va sintetik hisobi. *Moliyaviy natijalarni aniqlash.* Mahsulot ishlab chiqarish va foyda olish kontseptsiyasi.

Xo'jalik sub'ektlarida boshqaruv hisobini tashkil etish muammolari

Korxonalarning tashkiliy tuzilishi. *Markazlashgan va markazlashmagan boshqaruv.* Javobgarlik markazi bo'yicha boshqaruvni tashkil etish. Javobgarlik markazlarining turlari. Axborotlarning ichki oqimi va hujjatlar aylanishi. Axborotlar tizimlarining integratsiyalashuvi. Ichki xo'jalik tizimi hisobotlari va biznes segmentlari. Buxgalteriya va boshqaruv nazorati. *Buxgalteriya hisobini moliyaviy hisob va boshqaruv hisobiga ajratish, boshqaruv hisobini tarmoq xususiyatini hisobga olgan qolda tashkil qilish,* boshqaruv uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarga bo'lgan talab va taklifni o'rganish, tahlil qilish, tarmoq xususiyatini har tomonlama o'rganish asosida xarajatlarning vujudga kelish markazlari va ma'suliyat markazlarini shakllantirish, boshqaruv hisobini qulay tashkil qilish maqsadida xarajatlarni korxona bo'yicha uning bo'limlari, vujudga kelish markazlari, ma'suliyat markazlari bo'yicha guruhlash va boshqalar.

Boshqaruv hisobida zamonaviy texnologiyalar va yo'nalishlar

Ishlab chiqarishning yangi sharoitlari: to'liq avtomatlashtirish va bir xil me'yordagi "muddatida aniq". LT-falsafasi (Just-in-Time / muddatida aniq). Korxonalarda LT usulini tadbiq qilish muammolari: zahiralarni minimal darajada ushlab turish, ishlab chiqarish liniyalari, ishchi va xizmatchilarning yuqori malakasi, mahsulotlar hamda xizmatlarning sifati va h.k. LT-tizimida xarajatlarni hisobga olish va ularni an'anaviy usullar bilan taqqoslash. *ABC-kosting (ABC-Costing) faoliyatida xarajatlarni hisobga olish.* Mahsulot va xizmatlar sifatidagi o'zgarishlar bo'yicha muammolar (TQM-Total Quality Management).

3. AMALIY VA SEMINAR MAShG'ULOTLARI, LABORATORIYa IShLARI, ChIZMA HISOB IShLARI, KURS (LOYIHA) IShLARI MAVZULARINING RO'YXATI

Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobi fanining predmeti va tadqiqot usullari, uning vazifalari va tamoyillari

Boshqaruv hisobi haqida tushuncha uning mazmuni, ahamiyati va tamoyillari. Ishlab chiqarish hmsobi-boshqaruv hisobining asosiy tarkibi ekanligi. Boshqaruv hisobining oldiga qo'yilgan vazifalar. Boshqaruv hisobini tashkil qilish muammolari. Boshqaruv hisobini boshqaruvchilarni iqtisodiy axborotlar bilak ta'minlashdagi roli. Boshqaruv hisobini to'g'ri tashkil qilish, moliyaviy hisobning to'g'ri tashkil qilinishi va yuritilishidagi vazifasi. Boshqaruv hisobining moliyaviy hisobot bilan bog'liqligi.* Boshqaruv hisobi ma'lumotlarining joriy va sir saqlanish tartibi. Boshqaruv hisobini tashkil qilishning korxonada buxgalteriya hisobini yuritish siyosatiga to'g'ri kelishi. Boshqaruv hisobi, moliyaviy hisob va soliq bo'yicha hisob-kitoblar-umumiylik va alohidalik.

Xarajatlar va ularni turkumlanishi

Xarajatlar haqida tushuncha. Ishlab chiqarish va davr xarajatlari. Xarajatlarning turli xil belgilarga ko'ra turkumlanishi. "Mahsulot (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida"gi Nizomga muvofiq xarajatlarni guruhlanishi. Marjinal daromad haqida tushuncha.* "Xarajat-ishlab chiqarish hajmi-foyda"(CVP-analysis) o'zaro bog'liqligi tahlili. Zararsizlik (kritik) nuqtani aniqlash. CVP-tahlilining asosiy muammolari.

Ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxini hisobga olish

Ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish boshqaruv hisobining tarkibiy qismi. Ishlar chiqarish xarajatlari hisobining vazifalari. Ishlab chiqarish xarajatlarini turkumlarga ajratish. Ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishda texnologiyani ta'siri. Texnologik jarayonga karab ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish. Ishlab chiqarish xarajatlarini asosiy, yordamchi ishlab chiqarish bo'yicha, xizmat ko'rsatuvchi, kommunikatsiya xizmati bo'yicha hisobga olishni tashkil qilish. Ishlab chiqarish xarajatlarini xarajat turlari bo'yicha, ishlab chiqariladigan mahsulotlar, bajariladigan xizmatlar bo'yicha, xarajat moddalari va xarajat elementlariga muvofiq tashkil qilish.* Xarajatlarni hisobga olishni tayyor mahsulotlar, tugallanmagan ishlab chiqarish bo'yicha tashkil qilish. Xarajatlarni hisobga olishni bo'linmalar bo'yicha tashkil qilish. Ishlab chiqarilgan mahsulotlar bo'yicha tannarxga qo'shiladigan xarajatlarii umumlashtirish. moliyaviy natijalarni shakllantirishni ta'minlash. "Direkt-kost" usulida xarajatlarni hisobga olish tizimi. Mahsulotlar tannarxini kalkulyatsiya qilishning buyurtmali usuli. Mahsulotlar tannarxini kalkulyatsiya qilishning normativ usuli.

Byudjetlashtirish va rejalashtirish

Byudjetlashtirish-boshqarishning asosiy vazifasidir. Joriy va istiqbolli byudjetlashtirishning mazmuni va vazifalari. Korxonaning umumiy byudjetini tayyorlash va tasdiqlash tartibi. Strategik rejalashtirish. Joriy va moliyaviy byudjetlar.* Bozor iqtisodiyoti sharoitida mahsulotlar hajmini aniqlash muammolari. "Nol" ko'rinishidagi, davriy va o'suvchi byudjetlar.

Xarajatlarni hisobga olishning normativ usuli ("Standart-kost" tizimi) va chetlanish (og'ishish)lar tahlili

Normativ hisob uning maqsadi, mohiyati va ahamiyati. O'zbekistonda xarajatlarni hisobga olishning normativ usulini G'arb davlatlardagi "Standart-kost" usuli bilan taqqoslash. Normativ usulning tamoyillari va ularning turkumlanishi. Umumishlab chiqarish xarajatlaridagi chetlanishlar bo'yicha ikki va uch bosqichdagi tahlil.* Buxgalteriya hisobi registrlarida normativ xarajatlarni aks ettirish.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobida tahlil qilish

Boshqaruv hisobida tahlilning maqsadi. Tahlilda qo'llaniladigan ko'rsatkichlar. Umumiy ko'rsatkichlar, foydaning aktivlarga nisbati, foydaning investitsiyalangan aktivlarga nisbati, rentabellik ko'rsatkichlari, brutto foyda, foyda me'yori, bir dona aktsiyaga to'g'ri keladigan foyda, sarmoyadan foydalanish ko'rsatkichlari. Aktivlarning aylanishi, investitsiyalangan kapitalning aylanishi, hissadorlik kapitalining aylanishi. Zahiralarni saqlash davri va aylanishi. Moliyaviy holatni baholovchi ko'rsatkichlar. To'lov qobiliyati. Foizlarni to'lash. Debitorlik qarzlarni qaytishi. Mahsulot ishlab chiqarish natijasida zarar ko'rmaslik darajasini tahlil qilish.* Iqtisodiy model, buxgalteriya modeli, matematik model. Zararsizlik chegarasi, tushum, daromad, foyda, ishlab chiqarish grafiklaridan foydalanib zararsizlik grafigini tuzish.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning ma'lumotlari asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish

Ishlab chiqarish xavfsizligini tahlil qilish. Ma'lumotdan foydalanish. Bahoga tegishli bo'lgan qarorlar qabul qilish. Qo'shimcha ishlab chiqarilgan mahsulotni sotish mumkin bo'lgan bahosini aniqlash.* Mahsulot bahosini pasaytirib ishlab chiqarish hajmini oshirish hisobiga foydani saqlab qolish to'g'risida qaror qabul qilish.

Baholash mszonining tahlili va qarorlar qabul qilish

Korxonalarning baho siyosati uning maqsadi va vazifalari. Tashqi va ichki omillar. Baholashning bozor usuli. Xizmat ko'rsatish sohalarida baholashning o'ziga xos xususiyati.* Transfert baholar. Transfert baholarning usullari.

Mahsulot sotish va u bilan bog'liq xarajatlar hisobi

Tayyor mahsulot haqida tushuncha, uning omborga qabul qilish tartibi, baholash va buxgalteriyadagi sintetik hisobi.

Mahsulot sotishda marketing faoliyatining vazifalari va taqdim etadigan ma'lumotlardan boshqaruv hisobida foydalanish. Mahsulotni sotishda baho o'rnatish tartibi.* Baholarning turlari: rasmiy, tartibga solinadigan, shartnoma. Maxsulot sotishning analitik va sintetik hisobi. Moliyaviy natijalarni aniqlash. Mahsulot ishlab chiqarish va foyda olish kontseptsiyasi.

Xo'jalik sub'ektlarida tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobini tashkil etish muammolari

Korxonalarning tashkiliy tuzilishi. Markazlashgan va markazlashmagan boshqaruv. Javobgarlik markazi bo'yicha boshqaruvni tashkil etish. Javobgarlik markazlarining turlari. Axborotlarning ichki oqimi va hujjatlar aylanishi. Axborotlar tizimlarining integratsiyalashuvi. Ichki xo'jalik tizimi hisobotlari va biznes segmentlari. Buxgalteriya va boshqaruv nazorati.* Buxgalteriya hisobini moliyaviy hisob va boshqaruv hisobiga ajratish, boshqaruv hisobini tarmoq xususiyatini hisobga olgan holda tashkil qilish, boshqaruv uchun zarur ma'lumotlarga bo'lgan talab va taklifni o'rganish va tahlil qilish, tarmok xususiyatani xar tomonlama o'rganish asosida xarajatlarni vujudga kelish markazlari va ma'suliyat markazlarini shakllantirish, boshqaruv hisobini qulay tashkil qilish maqsadida xarajatlarni korxona bo'yicha uning bo'limlari, vujudga kelish markazlari, ma'suliyat markazlari bo'yicha guruhlash va boshqalar.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobida zamonaviy texnologiyalar va yo'nalishlar

Ishlab chiqarishning yangi sharoitlari: to'liq avtomatlashtirish va bir xil me'yordagi "muddatida aniq". LT-falsafasi (Just-in-Time / muddatida aniq). Korxonalarda LT usulini tadbiq qilish muammolari: zahiralarni minimal darajada ushlab turish, ishlab chiqarish liniyalari, ishchi va xizmatchilarning yuqori malakasi, mahsulotlar va xizmatlarning sifati va h.k. LT-tizimida xarajatlarni hisobga olish va ularni an'anaviy usullar bilan taqqoslash. ABC-kosting (ABC-Costing) faoliyatida xarajatlarni hisobga olish*. Mahsulot va xizmatlar sifatidagi o'zgarishlar bo'yicha muammolar (TQM – Total Quality Management).

4. TAVSIYa ETILAYoTGAN MAVZULAR BO'YIChA KO'RGAZMA-NAMOYISh MATERIALLARI, O'QUV FILMLARI VA BOShQA DIDAKTIK MATERIALLAR RO'YXATI

"Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobi" fanini o'rganishda magistrantlar amaliy yordam tariqasida boshqaruv hisobi bo'yicha qo'llaniladigan turli xil shakllar, chizmalar, slaydlar bilan ta'minlanadi. Unda: "Xarajat-ishlab chiqarish hajmi-foyda" (CVP-analysis), xarajatlarni turkumlash, o'zgaruvchi va o'zgarmas xarajatlar, kalkulyatsiya usullari, to'g'ri va egri xarajatlar, "Standart-kost" tizimi va uning mohiyati, "Direkt-kost" tizimi va uning mohiyati; LT-falsafasi (Just-in-Time), AVS-kosting (ABC-Costing) faoliyatida xarajatlarni hisobga olish, mahsulotlarni sotish bilan bog'liq xarajatlari, davr xarajatlari, diskret xarajatlarni o'rganishi mumkin.

Magistrantlar "Tashqi iqtisodiy faoliyatning boshqaruv hisobi" fanini o'rganishda axborot vositalaridan, ya'ni Internet tizimidan ham keng foydalanadi. Jumladan quyidagi sayd va elektron pochtalardan foydalanish mumkin:

1. http://www.apb.org.uk (Auditing Practices Board)
2. http://www.nao.gav.uk (UK National Audit Office)
3. http://www.iia.org.uk (The Institute of Internal Auditors-United Kingdom)
4. http://www.iasc.org.uk (International Accounting Standards Committee)
5. http://www.aicpa.org/index.htm (American Institute of Certified Public Accountants)
6. www.sismoiloy.ramhler.ru
7. www.uza.usph (UMA turli sohalariga doyr kundalik va yangiliklari)
8. www.referat.ru (Referatlar to'plami).

Shuningdek, respublikada chop etilayotgan gazeta jurnallardan tegishli materiallar olinadi.

Shuningdek, magistrantlarga O’zbekiston Respublikasi auditorlar palatasi, Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti va Toshkent Moliya institutida tayyorlangan o’quv filmlar, didaktik materiallar va multimedik ilovalardan ham foydalanish keng tavsiya etiladi.

4. O’ZLAShTIRISh NAZORATI

Ushbu fan bo’yicha o’quv rejasida jami 108 soat dars o’tish rejalashtirilgan bo’lib, shundan 36 soat ma’ruza, 36 soat amaliy va seminar darslar. Magistrantlarni fan bo’yicha o’zlashtirishlarini baholash semestr davomida muntazam ravishda olib boriladi va quyidagi turlarda amalga oshiriladi; joriy baholash, oraliq baholash va yakuniy baholash. Joriy va oraliq baholash turiga ajratilgan ballar miqdori o’quv rejasida fanga ajratilgan soatning 70%, yakuniy baholashga esa 30% miqdorda belgilanadi. "Moliyaviy hisob" fanida magistrant to’plashi mumkin bo’lgan maksimal ball 108 ga teng bo’lib, shundan joriy baholashga 43,2 ball, oraliq baholashga 32,4 ball va yakuniy baholashga esa 32,4 ball ajratiladi. Joriy va oraliq baholash turlariga belgilangan ballar quyidagi mezonlar asosida qo’yiladi:

- magistrantning o’quv jarayonidagi davomati va faolligi;
- amaliy (seminar) mashg’ulotlarga tayyorgarlik darajasi;
- fan bo’yicha asosiy manbalarni konspektlashtirish;
- dolzarb mavzularda referatlar yozish;
- ilmiy tezislar tayyorlash;
- mustaqil ta’lim uchun berilgan nazorat ishlarini bajarish;
- fan bo’yicha ko’rgazmali qurollarni tayyorlash.

Tayanch tushunchalariga asoslangan yozma ish usulini o’tkazish tartibi "Reyting tizimini yakuniy baholash bosqichida "yozma ish" usulini tadbiq etish bo’yicha Namunaviy Nizom" bilan belgilanadi. Semestr davomida fanlar bo’yicha to’plagan ballar quyidagi o’zlashtirish ko’rsatkichlari bilan baholanadi:

- 86-100 foiz "a’lo";
- 71-85 foiz "yaxshi";
- 55-70 foiz "qoniqarli";
- 55 foizdan kam "qoniqarsiz".

6. ADABIYoTLAR
Asosiy adabiyotlar

1. O’zbekiston Rsspublikasining "Buxgalteriya hisobi to’g’risida"gi Konuni. // Xalq so’zi, 1996.
2. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54 sonli Qarori "Mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxiga kiritiladigan mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to’g’risida"gi Nizom. –T., O’zbekiston Respublikasi Moliyaviy Qonunlari, 1999.
3. O’zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining 1997 yil 15 yanvar 5-son buyrug’i (1997 yillik va yarim yillik hisoboti to’ldirish to’g’risida). -T.: O’zbekiston Respublikasi Moliyaviy Qonunlari, 1997.
4. Bobojonov O.U. Moliyaviy hisob. -T.: Mehnat, 1999.
5. Druri K. Vvedenie v upravlencheskiy i proizvodstvenniy uchyot. -M.: Audit, 1994.
6. Karpova T.P. Osnovi upravlencheskogo uchyota: Uchebnoe posobie. -M.: INFRA-M, 1997.
7. Myullendorf R., Korrenbauer M., Proizvodstvenniy uchet. -M.: ZAO "FBK" press, 1996.
8. Paliy V.F. Upravlencheskiy uchet. -M.: Soyuzaudit, 1997.
9. Rizaqulov A.A. Uzoq muddatli aktivlar hisobi. -T.: Fan, 1998.
10. Rizaqulov A.A., Ibrohimov A.K., Hasanov B.A., Usanov A.U., Mamatov Z.T. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari. I-Sh tom. TMI va IUT, 1994.
11. O’zbekiston Respublikasi Moliyaviy Qonunlari to’plamlari. 2001-2002.
12. Xorngren Ch.T. Foster Dj. Buxgalterskiy uchet: upravlencheskiy aspekt. -M.: Finansi i statistika, 1995.

Qo’shimcha adabiyotlar

1. Nidlz B., Anderson X., Kolduell D. Printsipi buxgalterskogo ucheta. -M.: Finansi i statistika, 1993.
2. Ibragimov A., Karimov A. Xorij sarmoyalari buxgalteriya hisobi, -T.: O’zbekiston, 1999.
3. Pankov D. Buxgalterskiy uchet i analiz v zarubejnix stranax. -M.: Ekoperspektiva, 1998.
4. Nikolaeva O. Mejdunarodnie standarti finansovoy otchetnosti: -M.: URSS, 2001.
5. Sanaev N.S. Qishloq xo’jaligida buxgalteriya hisobi, nazorat va moliyalashning dolzarb masalalari. -T.: Mehnat, 1991.
6. Chaya V., Chaya G. Mejdunarodnie standarti finansovoy otchetnosti, GUP IPK "Ulyanovskiy Dom pechati", 2000 g.
7. Entoni R. Ris D. Uchet situatsii i primeri -M.: Finansi i statistika. 1993.
8. Frenk Vud. Buxgalterskiy uchet dlya predprinimateley. -M.: OOO Askeri, 1996 g.
9. Gulomova F. Samouchitel po buxgalterskomu uchetu. -T.: Mir ekonomiki i prava, 2000.
10. Fremgen F.M. Accounting for managerial Analysis: Third Edition. Richard D. Irwing Inc., Homewood, Illions, 1996.
11. Kenneth M. Morris & Allan M. Siegel. Guide to understanding money & investing. 2000 by light bulb, press, Inc.
12. Securities Regulation in The United States. NASD. Washington, 2000.
13. The Istanbul Stock Exchange In a Historical Perspective Write.